

הרב צבי אברהם סלושץ

לעיין

מרי"ר הגאון

מוה"ר אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל
ראש ישיבת "מרכז הרב" בירושלים
והרב הראשי לישראל לשעבר,
נפטר ט"ו בתשרי תשס"ח
תנצבי"ה.

עיין בחידושי תורת מרן הגאון ר' אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל

עם פטירתו של הגאון המופלא, בקי וחריף הגר"א שפירא זצ"ל, נדע ארז בלבנון, ואין לנו מי שיתן תמורתו.

המעין בכתביו הרבים הפזורים בכתבי עת שונים¹, יבחין ויעמוד משתאה לראות איך מוחו החריף "עובד" מהר. עד שידו לא מספקת לכתוב מה שהגה - כבר נכתבו הדברים להתאימם ולדמותם מילתא למילתא. הריכוז של הרב זצ"ל בשעת כתיבתם של העניינים משמש גורם למוצוי המחשבה שלו, אבל חסרה ליד שלו הכוח למצות את המחשבה. לפיכך הרבה מדבריו נכתבו בקיצור וסמך על המעין שיבדוק במקורות.

בקיאותו המפתיעה לא הייתה שטחית, אלא חודרת לעומקם של דברים, ובקיאותו הצטרפה לגאוניות, המגלה לנו גם אופקים רחבים וחדשים ממקומות שלא עלה על לבנו מקודם לכן. עמקות וחריפות משתלבים יחד זה בזה והדברים נראים ושמחים כנתינתם מסיני.

כותב הטורים האלה זכה להמנות בין תלמידיו שומעי שעוריו בישיבת "מרכז הרב", והרבה עמל ויגיעה נדרשו ממנו בשביל לרדת לסוף כוונתו. הרבה אורות גנוזים בכתביו התורניים, ועל כמה מהם רשמתי לי הערות בלמדי אותם. תהיינה הרשימות הללו לעילוי נשמתו הטהורה לדובב שפתי ישנים.

1. לפני כ-18 שנה רחשו תלמידי דבר טוב ואספו כתביו וערכו אותם מחדש בספר בשם "מנחת אברהם" בשלושה כרכים: כרך א', תשי"ז; כרך ב', תשנ"ח; כרך ג' תשס"ג.

א. מהות מצות תלמוד תורה

מרן הגר"א שפירא זצ"ל בהקדמתו לספר "זכר יצחק" להגאון ר' יצחק יעקב רבינוביץ זצ"ל (המכונה ר' איצעלע פוניבז'ער) שהוציא לאור בשנת תשי"ט - כתב כדבר פשוט שחייב ההבנה בתורה הוא לא רק חלק ממצות תלמוד תורה, אלא הוא עיקר קיום המצוה עצמה לימוד בלא הבנה לא מקיים מצות תלמוד תורה. והביא ראיה מרשיי ברכות דף ו, ע"ב: "אגרא דפוקא והטא", ופירש רשיי: "עיקר קיטל שזר הכריות הרצים לשמוע דרשה מפי החכם - הוא שזר המרוצה, שהרי רונס חיס מבינים להעמיד גירסא ולומר שמועה מפי רבן לאחר זמן איקבלו שזר לימוד", ולמד הרב זצ"ל מרשיי שני יסודות: האחד, שללא הבנת דברי החכם, אין קיבול שזר של לימוד תורה. והשני, ששיעור ההבנה בדברי תורה הוא שיוכל לחזור על שמועתו, ואם לאו, מלכתחילה אין בידו מצות לימוד תורה. לכן אמר ר' זירא ששזר ההמון שבאים לשמוע דרשת החכם הוא רק משום שהם רצים לשמוע ובוה מראים שהם מכבדים כבוד התורה וזהו שזרם.

אלא שהרב זצ"ל מחלק בין לימוד תורה שבכתב ללימוד תורה שבע"פ. רק בתורה שבע"פ היא פירושה של תורה שבכתב, כיוון שאינו מבין אין זה כלל פירוש ואינו בכלל תלמוד תורה. ומביא ראיה שעיקר מצות תלמוד תורה שיהיו דברי תורה משוננים בפיך שנא' "ושוננתם" (קידושין ל, ע"א), וידיעת הלכה בלא הטעם אינה ידיעה כלל ואינה בגדר תלמוד תורה. ועוד ראיה מביא הרב זצ"ל ממה שפסק רמ"א באו"ח סימן מז סעיף ג, שיכול אדם לפסוק דין בלא נתינת טעם לדבריו בלא מרכת התורה שאינה נחשבת לתלמוד תורה. מקור דברי רמ"א מר"ן עבודה זרה דף מד, ע"ב ומר"ן שבת דף י, ע"א שמותר לפסוק הלכה בלא נתינת טעם בבית המרחץ. ומכאן ראיה שלימוד בלא הבנה לא מקיימים מצות תלמוד תורה. ע"כ תוכן דבריו בתוספת ביאור.

רבינו הגר"א שפירא זצ"ל לא הסביר מדוע תורה שבכתב שונה מתורה שבע"פ. ונראה להסביר, שהשוני נובע בשל העובדה שיש חילוק בין לימוד תורה שבכתב לבין לימוד תורה שבע"פ. שבתורה שבכתב עיקר המצוה הוא הקריאה, ולכן עם הארץ אפילו שאין יודע לקרוא כלל פסק ב"מגן אברהם" סימן קל"ה ס"ק ה' שנוהגין לקרוא לעלות לתורה ומסרך, ובתנאי שיוציא בשפתיו ויקרא אחר השי"ץ. ואע"פ שאינו מבין אפילו פירוש המילות הרי זה מקיים מצות "ולמדתם". דאי לא תימא הכן, איך מותר לעם הארץ כזה לעלות לתורה ולברך, אלא ודאי שבתורה שבכתב עיקר מצות הלימוד הוא בקריאה. וכן יש להביא ראיה ממה שאמרו בתענית דף כז, ע"ב ובמגילה דף לא, ע"ב: "אפר אברהם לפני הקב"ה רבש"עו שטא ח"ו ישראל חוטאים לפניך ואתה עושה להם כדור

הצבול וכדור הפלגה? אפר לו: לאו! אפר לפני הקב"ה ובש"ע בטה ארע? א"ל קחה לי עגלה פשוטת וגו' ("כלומר הקרבנות יכפרו עליהן" - רשי"י). אפר לפני רבונן של עולם תינח בזמן שבית המקדש קיים. בזמן שאין ביה"ק קיים זה תהא עליהם? א"ל כבר תקנת להם סדר קרבנות כל זמן שקוראים בהם בעלה אני עליהם כאילו בקריבם לפני קרבן ופוחל אני על כל עונותיהם". מביאר שהקריאה בתורה בלבד בפרשת הקרבנות יש בה קיבול שכר כאילו הקריב קורבן.

אמנם רבנו בחיי בפירושו לתורה (ויקרא ז', לו) כתב על דברי חז"ל אלה: "כי אין לומר שתהיה הכוונה שיהגה ויגרוס לשון הפרשה בפסוקיה הערומים בלבד מבלי שיתבונן בפירושים". ולכאורה מניין לו לרבנו בחיי לפרש כן הרי הלשון בגמרא "כל זמן שקוראים בהם" משמע שהקריאה בלבד מועילה להחשב כהקרבת קורבן? אולם דברי רבנו בחיי יסודם בדברי רבי יצחק (מנחות ק', ע"א): "כאי דכתיב זאת תורת חטאת זאת תורת האשם? - כל העוסק בתורת חטאת כאילו הקריב חטאת וכל העוסק בתורת אשם כאילו הקריב אשם". לא אמר רבי יצחק כל הקורא בפרשת חטאת, אלא כל העוסק בתורת חטאת, כי כדי שיחשב כהקרבת קרבן אין מספיק קריאה בלבד אלא ללמוד ולהבין תורת חטאת. אולם יש לחלק, כי כמו שאדם מקיים מצות לולב או ציצית ואינו יודע טעם המצוה ודיניה, מ"מ בוודאי מקיים המצוה אם כיוון לשם מצוה - כך אם אדם קורא בתורה, עצם הקריאה היא המצוה אע"פ שאינו יודע פירוש המילות. אבל בתורה שבע"פ אם אינו מבין הפירוש אינו נחשב לימוד כלל, כמו שכתב "מגן אברהם" בסימן נ' ס"ק ב' אם אומר משנת "איזהו מקומן של זבחים" ואינו מבין מה הוא אומר אינו נקרא לימוד, ולכן מחוייב כל אחד להבין מה שהוא לומד.

ב. בל תאחר במצות מילה

בקונטרס אחרון שבסוף ספר "זכר יצחק" כתב הגר"א שפירא זצ"ל הערות בסוגות הנידונות בספר. בראש הקונטרס הביא שבהגהת שולחן ערוך ליו"ד הלכות מילה סימן רס"א כתב רמ"א שקטן שלא נימול והגדיל ולא מל את עצמו חייב כרת ובכל יום עוברים בעונשים האלה. וציין בכיבוד הגר"א (בס"ק ב') מקור לזה כמו שאמרו ב"ה דף ו', ע"ב לעניין "בל תאחר" שעובר בכל יום. ושם במסכת ר"ה איתא: "אפר רבא כיון שעבר עליו ג' וגלים (ולא הביא את קרבנו שנדד) נכל יום ויום עובר בבל תאחר". והוסיף הגר"א: "ולאפוקי מדעת הרמב"ם". וכוונתו לדברי הרמב"ם בפרק אי ממילה ה"ל ב' שכתב: "כשיגדל הוא חייב למול את עצמו וכל יום ויום שיעבור עליו משיגדל ולא ימול את עצמו הרי הוא **מבטל מצות עשה**". אבל אינו חייב כרת עד שימות והוא ערל במזיד". והשיג עליו

הראב"ד: "וכל יום עובר באיסור כרת". ודעת הגר"א שהרמ"א כיוון לפסוק כהראב"ד שבכל יום ויום שעובר ואינו מל חייב כרת, ולא כדעת הרמב"ם שבכל יום ויום מבטל מצות עשה אבל לא חייב כרת. וכתב על זה הרב זצ"ל שהדימוי איחור מילה לבל תאחר דקרבנות לומר כמו בל תאחר דקרבנות עובר ככלות היום כמו שכתב בעל "המאור" - כך גם במילה ככלות כל יום ויום עובר על איסור כרת וקמ"ל שכל היום זמנה.

והנה אין הנידון בדברי הרב זצ"ל אם עבר היום ולא מל עצמו שיעבור גם על איסור בל תאחר, אלא הרב המחבר דן שהאיסור של מילה דומה לבל אחר של קרבנות שעובר בכל יום ויום ותו לא.

אמנם בירושלמי ראש השנה פרק א' ה"א (דף ד, ע"ב במהדורת ורשא) איתא: "רבי חגי בעי קוטי רבי יסא: כתוב וכיום השפיע יצול - עבר ולא על? (פירוש אם יעבור על בל תאחר), אפי' ליה: כי תדור נדר לה' אלקיך לא תאחר לשלטנו דבר שהוא ניתן לתשלומין, יצא זה שאינו ניתן לתשלומין". עכ"ל הירושלמי.

לכאורה, למה שאל דווקא על מילה ולא על שאר מצוות שיש להם זמן קבוע כמו שופר או סוכה או מצה? ואין לומר שמילה שונה ממצוות הנייל שגם אם עבר הזמן חייב למול, מה שא"כ בשאר מצוות שאם עבר הזמן אין שום חיוב - זה אינו. שהרי פסח שאינו יכול להקריבו אלא בי"ד בניסן ואם לא הקריבו בזמנו כשהיה טהור ולא היה בדרך רחוקה נדחה לו הקורבן והוא עובר עליו מיד ב"בל תאחר", כדאמרו בתוס' ר"ה דף ה', ע"א בד"ה "ואי לא אקריביה". אלא ודאי מצוה שאינה שייכת בנתינה ובהבאה לא שייך "בלא תאחר", משא"כ פסח שהוא בהבאה לכן יש בו "בל תאחר".

שמעתי מפי הגר"ד פוברסקי שליט"א שעל-פי הדרוש אפשר לומר ששאלת רבי חגי היא, מאחר ומילה נחשבת לאבי הבן כאילו הקריב קורבן כמובא בספר הזוהר הק' פרשת לך (דף צד, ע"ב), ועל פי זה תיקנו תפילה לאבי הבן בעת המילה לומר: "יהי רצון מלפניך שיהיה זה חשוב ומקובל לפניך כאילו הקרבתיו לפני כסא כבודך". וכן בחרוזים הנאמרים בבדית בסוף "ברכת המזון": "הרחמן הוא יברך אבי הילד ואמר... מיום השמיני והלאה ירצה דמו". והכוונה בתפילה זו לומר כמו בקרבנות אין הבהמה ראויה להקריב קרבן אלא "מיום השמיני והלאה ירצה לקרבן אשה לה" (ויקרא כ"ב, כז) - כך גם דם הבדית של מילה ירצה מיום השמיני. הנה לפנינו שמצות מילה הוקשה לקרבן. לכן שאל רבי חגי אולי גם במילה אם איחר למול עצמו יעבור על "בל תאחר"? והשיב לו רבי יסא: "דבר שניתן לתשלומין" פירוש שע"י שהקדישו הוא חייב להביא וכל יום שעובר הוא תשלומין שלו ועובר על "בל תאחר". משא"כ מילה לאו תשלומין היא "שאינו ניתן לתשלומין" אלא חיובא בכל יום ("קרבן העדה"). או אפשר להסביר תשובת רבי יסא דבר שניתן לתשלומים כלומר מיום שנדר עד סוף ג' רגלים הוא משלים

למחר או באיזה יום שהוא חיוב נדרו והוי כמו שהקריב בו ביום שנתחייב להקריבו. לכן אם עברו ג' רגלים עובר על לאו ד"בל תאחר", יצאה מילה ביום השמיני שאינו ניתן לתשלומים להיות כביום שנתחייב בו. ואע"פ שמחוייב למול את בנו גם לאחר זמנו אבל אינו מקיים המצוה של "יום השמיני" לכן אינו בבל תאחר.

ג. ביכורים ומעשר שני שנטמאו

במאסף "בית המדרש" שיצא לאור ע"י ישיבת גאוני וולוז'ין המוקדש להגאון ר' חיים עוזר גרודזינסקי זצ"ל (ת"א, תש"א), במדור לבני הישיבות בעמ' רח, הובא מאמרו של הגר"א שפירא זצ"ל בענייני ביכורים ומעשר שני². שם דן במה שאמרו בגמ' יבמות דף עג, ע"א שביכורים הוקשו למעשר שני, וכמו במע"ש אסור לבערו בטומאה, כגון אם שמן מעשר שני נטמא אסור להדליק בו נר להנות ממנו שנאמר "לא בערתי ממנו בטמא" - כך גם שמן ביכורים שנטמא אסור להדליק ממנו הנר. ושאלו בגמ' אי"כ תרומה גם יהיה אסור להדליק הנר ממנו? ומסיקה הגמ': כתיב ולא בערתי ממנו בטמא - ממנו ממעשר שני אסור לבער בטמא ולא בתרומה. והילפותא ביכורים ממעשר שני ילפינן בירושלמי ביכורים פרק בי הלכה ב': "בערתי הקודש פן הבית א"ר יעקב בו אהא בשם רבי לעזר: הקדש - הקדש העליון". פירוש מה שמתודה בעת ביעור מעשרות "בערתי הקודש פן הבית" ואי"כ מוסיף "ולא בערתי פניו בטמא", עולה גם על הקדש הראשון העליון בפרשת ביכורים שנכתבה קודם פרשת וידוי מעשרות (דברים כ"ו, א-יא) שאסורים לבערם בטומאה כמו מעשר שני.

וכתב הרמב"ם בפרק בי מהלכות בכורים הל' יט: "יראה לי שהביכורים שנטמאו אינו מסיק בהם את התנור כתרומה טמאה מפני שהן כקדשי מקדש". ב"כסף משנה" שם תמה למה תלה זאת בדעתו ("יראה לי") הא מפורש ביבמות שלמדים דין זה בהיקש ממעשר שני? וכתב שאין רצונו של הרמב"ם לתלות מקור הלכה זו בדעת עצמו, אלא שרצה לומר טעם למה נשתנו ביכורים טמאים מתרומה טמאה. ועל זה כתב הרמב"ם משום שהביכורים הם כקודשי מקדש ודינם שאסור בהנאה כשנטמאו לכן אסור להדליק בשמן ביכורים שנטמא.

2. עתה נדפסו חידושי תורה אלה בספרו "מנחת אברהם" חלק א' סימן י"ח. ושמעתי שכשנדפסו הדברים בקובץ "בית מדרש", הובאו לפני מרן הגר"א מבריסק זצ"ל ושבחם מאוד.

והעיר על זה הגר"א שפירא זצ"ל: ותמוה דאם הדין ידעינן ממעשר שני הרי זה גם הטעם, עכ"ל. ודבריו צ"ע טובא דאין טעם מעשר שני שנטמא כדין ביכורים שנטמאו, שמעשר שני שנטמא גזירת הכתוב הוא שאין נהנין ממנו, וביכורים אין האיסור הנאה רק משום גזירת הכתוב (מהיקש ממעשר שני) אלא שיש טעם נוסף כמו שכתב הרמב"ם שהם כקודשי מקדש.

ובספרי "ביכורי צבי" שחברתי בעזהש"י על מסכת ביכורים כתבתי (בעמ' ר"ד) הסבר בדברי "אור החיים" (שמות כ"ג, יט) שכתב שם וז"ל: "טעם סמך לא תבשל גדי בחלב אמו עם הביכורים להאומר בשר וחלב אסור בהנאה שהוא עיקר ההלכה, נתכוין לסומכו עם הביכורים להיות שהם אסורים בהנאה", וצ"ע שהרי לכהנים מותרים באכילה וגם לישראל מותרים בהנאה כתרומה שנחשבת היתר הנאה כמ"ש בעירובין (לב, ע"א) מערבין בתרומה. ואולי סבור בעל "אור החיים" לומר שהביכורים שנטמאו אסורים בהנאה דלא שוו ביכורים לתרומה, דתרומה טמאה מדליקים בה משא"כ בביכורים טמאים, והטעם דהוי כמוקדשי מזבח.

וראיתי בספר "אמונת יוסף" שרצה לדייק מדברי הרמב"ם שכתב "שהביכורים שנטמאו אינו מסיק בהם את התנור" ולא כתב אסור בהדלקת הנר - משמע שבא להתייר הדלקת הנר בשמן של ביכורים שנטמאו לאחר שבאו ליד כהן וקרינן בהם כתרומה "למשחה" - להדלקה" כמו שאמרו בירושלמי למשנה פרק בי משנה א' דביכורים. ורצה לתת טעם בדברי הרמב"ם שהסקת פירות ביכורים בתנור לא נקרא "למשחה" - לגדולה, אבל שמן של ביכורים להדלקה נקרא "למשחה". אבל ראיתי שהר"י קורקוס על הלכה זו שברמב"ם כתב "ואין נראה לחלק בין הדלקת הנר להסקת תנור דוודאי שונין הן".

לסיום נצטט דבריו הנעימים של רבינו זצ"ל, שכתב בסוף הקדמתו לספר "זכר יצחק": "והדרך הנכונה ביותר בכלל בזה הוא לשקוד בעיון וביגיעה בדבריהם של רבותינו, ובזה יסוגל לקלוט ולספוג ולטעום צוף טעם דברי תורתם".